

Π ο λ ι τ ι κ ά

Εισαγωγή: Ερωτήσεις

1. α) Πώς νομίζετε ότι εξηγείται ο τίτλος αυτού του έργου του Αριστοτέλη;
β) Να δώσετε με λίγα λόγια το περιεχόμενο του έργου.
2. Ο Αριστοτέλης τελειώνοντας τα *Ἠθικὰ Νικομάχεια* γράφει: «Τώρα που μιλήσαμε για όλα αυτά, είναι η ώρα να μιλήσουμε και για νόμους και πολιτεύματα».
α) Σε ποια θέματα αναφέρεται με το «όλα αυτά»,
β) Ποια σχέση πολιτικής και ηθικής προκύπτει από την παραπάνω δήλωση του Αριστοτέλη;
3. Ποια σημασία έχει η λέξη *πόλις* στον αρχαίο ελληνικό λόγο και ποιο είναι το συγκεκριμένο περιεχόμενό της στα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη;
4. Ποιος είναι ο στόχος της «πόλης» κατά τον Αριστοτέλη και ποια σχέση έχει αυτός με την «αυτάρκειά» της;

Ενότητα 11η

(Α 1, 1)

Η πόλη είναι η τελειότερη μορφή κοινωνίας

Προτεινόμενοι στόχοι

Να κατανοήσουν οι μαθητές

- τι είναι η πόλις κατά τον Αριστοτέλη,
- την πορεία που ακολουθεί η σκέψη του για να ορίσει την έννοια.

Επισημάνσεις

Ο ορισμός της έννοιας και η συλλογιστική πορεία του φιλοσόφου για τον ορισμό της στην πραγματικότητα δεν χωρίζονται. Η διάκριση μπορεί να εξυπηρετήσει μόνο πρακτικούς σκοπούς. Ο ορισμός της «πόλης» που δίνει ο Αριστοτέλης αρχίζει από την έννοια του γένους («κοινωνία»: *κοινωνίαν τινὰ οὕσαν*) και προχωρεί στην ειδοποιό διαφορά της από τις άλλες κοινωνίες, το «στόχο» της που είναι το «κυριότατο από όλα τα αγαθά». Η εξήγησή του για τη σύσταση της πόλης είναι τελεολογική (*ὀρῶμεν πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἕνεκεν συνεστηκυῖαν - τοῦ γὰρ εἶναι δοκοῦντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσιν πάντες*).

Είναι αναγκαίο να κατανοήσουν οι μαθητές την τελεολογική σκέψη του Σταγειριτή, ότι δηλαδή γι' αυτόν το νόημα και ο χαρακτήρας κάθε πράγματος στον κόσμο πρέπει να αναζητηθεί στο σκοπό της ύπαρξής του¹. Σκοπός ύπαρξης της πόλης είναι το αγαθό, για το οποίο πάντα πράττουν οι πάντες. Έτσι ήδη από το σημείο αυτό συνδέει ο φιλόσοφος τον άνθρωπο/πολίτη² (πάντες) με την πόλη, δηλαδή την επιδίωξη του αγαθού ως σκοπού όλων των ανθρώπων με την επιδίωξη του αγαθού ως σκοπού της πόλης.

¹ Βλ. W. D. Ross, σ. 335. Επίσης βλ. σχολικό βιβλίο, σ. 167 (σχόλια) : *ἡ φύσις οὐδὲν ποιεῖ μάτην*, εισαγωγή σ. 151 για το αγαθό που αποτελεί επιδίωξη όλων των ανθρώπων, Βιβλίο του Καθηγητή σσ. 28, 42, 78 και εδώ Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 7.

² Βλ. ιδίως 15η ενότητα. Εδώ δεν αναφέρεται στον «πολίτη» ονομαστικά, το υπονοούμε με το «πάντες».

Ο φιλόσοφος ακολουθεί πορεία από τα γενικά στα επιμέρους. Για την κατανόηση της δόμησης του συλλογισμού είναι χρήσιμο να επισημάνουμε την επανάληψη του επιθέτου *πᾶς*. Ο συλλογισμός μπορεί να διατυπωθεί ως εξής³:

- κάθε πόλη (βλέπουμε ότι) είναι κοινωνία,
- κάθε κοινωνία έχει συγκροτηθεί χάριν κάποιου αγαθού,
- άρα όλες οι κοινωνίες αποβλέπουν σε κάποιο αγαθό -και-
- η κυριότητα από όλες τις κοινωνίες αποβλέπει στο κυριότατο από όλα τα αγαθά.

Για το τελευταίο συμπέρασμα υπονοούνται οι προτάσεις:

- (α) κάθε κοινωνία αποβλέπει σε ένα αγαθό ανάλογα με το χαρακτήρα της,
- (β) οι «κατώτερες»/ατελέστερες κοινωνίες αποβλέπουν σε αντίστοιχα αγαθά και οι ανώτερες αντίστοιχα σε ανώτερα αγαθά, άρα η κυριότητα αποβλέπει στο κυριότατο κτλ.

Ως βοηθητικό υλικό για την κατανόηση της πρότασης ότι «η πόλη είναι η κυριότητα από όλες τις κοινωνίες» μπορεί να δοθεί, συμπληρωματικά στα σχόλια του διδακτικού βιβλίου, το κείμενο του Αριστοτέλη από τα *Ἠθικὰ Νικομάχεια* 1160 a⁴. Για το κυριότατο αγαθό, την *εὐδαιμονία*, θα χρειαστεί να θυμηθούν οι μαθητές την εισαγωγή στα *Ἠθικὰ Νικομάχεια* (σσ. 151-152) ή και να δοθεί το σχετικό χωρίο (HN 1095 a) που δείχνει επιπλέον σαφέστατα την τελεολογική σκέψη του Αριστοτέλη.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Αρχίζοντας από την τελευταία πρόταση της ενότητας να δώσετε τον ορισμό της πόλης που συνάγεται από το κείμενο. Ποια είναι η έννοια γένους της πόλης και ποια η ειδοποιός της διαφορά;
2. Έχοντας υπόψη σας ότι τελεολογική σκέψη ονομάζουμε αυτή που αναζητεί τελικό ή τελικά αίτια (τέλος = σκοπός) για την εξήγηση των

³ Για αναλυτική διατύπωση του συλλογισμού βλ. Fr. Wolff, σσ. 31 - 42 και για ανάλυση κάθε προκειμένης στο ίδιο, σσ. 42 -56. Η καταγραφή του συλλογισμού από μας διαφέρει κάπως και φυσικά δεν είναι η μόνη δυνατή ούτε η μια ούτε η άλλη.

⁴ Βλ. Βιβλίο του Καθηγητή σ. 42.

πραγμάτων (φαινομένων, πράξεων, όντων κτλ.), α) να γράψετε τις φράσεις της ενόττητας που δηλώνουν τελικό αίτιο και β) να τις αναλύσετε με απλά λόγια.

3. Να καταγράψετε τις προκειμένες του συλλογισμού του Αριστοτέλη και το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει σχετικά με την πόλη. Να προσέξετε ότι τα σημεία που επεξηγούν όρο ή όρους μιας προκειμένης θα πρέπει να παραλειφθούν, ενώ αντίθετα θα πρέπει να γραφούν οι προτάσεις που υπονοούνται⁵.
4. Να εντοπίσετε το σημείο της ενόττητας που ο Αριστοτέλης συνδέει τον πολίτη με την πόλη και να εξηγήσετε πώς το αντιλαμβάνεσθε.
5. Να εξηγήσετε τη σύνδεση ηθικής και πολιτικής στη σκέψη του Αριστοτέλη (για την οποία συζητήσατε στα *Ἠθικὰ Νικομάχεια*) με βάση το κείμενο της ενόττητας.
6. Η παρατήρηση του Αριστοτέλη *δήλον ὡς πᾶσαι (=κοινωνίαι) μὲν ἀγαθοῦ τινος στοχάζονται* νομίζετε ότι είναι δυνατόν να ισχύει για τις κοινωνίες της εποχής μας; Να στηρίξετε την απάντησή σας με παραδείγματα.
7. Να συγκρίνετε την άποψη του Αριστοτέλη για τη σύσταση της πόλης με την άποψη του Πρωταγόρα στον ομώνυμο διάλογο και την άποψη του Πλάτωνα στην *Πολιτεία*, επισημαίνοντας πέρα από τις διαφορές και τα κοινά τους σημεία⁶.

⁵ Βλ. παραπάνω στις επισημάνσεις.

⁶ Ο Αριστοτέλης επιθυμεί να αντικρούσει τις απόψεις των σοφιστών ότι η ύπαρξη της πόλης είναι συμβατική, οφείλεται στο (θετό) νόμο και επομένως είναι αντίθετη στη φύση του ανθρώπου (*Πολιτικά* 1280 b 10-11 για το σοφιστή Λυκόφρονα). Ο Πρωταγόρας ανήκει στους σοφιστές που υπερασπίζονται το νόμο, εξηγεί τη σύσταση της πόλεως από την *ανάγκη* (ανάγκη προστασίας από τα θηρία, ανάγκη επιβίωσης γενικά) αλλά τονίζει ότι χωρίς την ανάπτυξη της *αἰδοῦς* και της *δίκης*, της πολιτικής αρετής, δεν μπορούσε να υπάρξει πόλη. Η δυνατότητα ανάπτυξης της πολιτικής αρετής ενυπάρχει στον άνθρωπο, αλλά αναπτύσσεται με τη διδασκαλία και τη ζωή στην κοινωνία. Κατά τον Πλάτωνα (*Πολιτεία* 369 b, c) αιτία της σύστασης πόλεων είναι η έλλειψη αυτάρκειας του ανθρώπου ως ατόμου και η αλληλεγγύη (βλ. και *Νόμους* 676 - 680). Η αλληλεγγύη μπορεί να εξηγηθεί ως στάση που οδηγεί στον καταμερισμό της εργασίας και την εξειδίκευση, στην οποία στηρίζεται η ανάπτυξη της πόλης. Η ερώτηση μπορεί να δοθεί και στην επόμενη ενόττητα ή ως εργασία για το σπίτι. Οι μαθητές έχουν διδαχτεί *Πρωταγόρα* και *Πολιτεία* και μπορούν να ανατρέξουν στο βιβλίο τους (εισαγωγή στον *Πρωταγόρα* σ. 52, κείμενο σσ. 77, 80 και εισαγωγή στην *Πολιτεία* σ. 96).

Λεξιλογικές - σημασιολογικές ερωτήσεις

1. Να χρησιμοποιήσετε το επίθετο *πάς* στα τρία γένη και στους δύο αριθμούς, σε όποιες πτώσεις θέλετε, για να γράψετε φράσεις της νέας ελληνικής, στις οποίες θα αποδίδονται οι σημασίες που έχει το επίθετο στο κείμενο της ενότητας.
2. *στοχάζονται* : α) Να εξηγήσετε την ετυμολογική προέλευση της λέξης και τη σημασία της στην αρχαία και τη νέα ελληνική. β) Να αποδώσετε τη σημασία των παρακάτω λέξεων (κυριολεκτική ή μεταφορική ή και τα δύο): *στόχος* - *στοχεύω* - *στόχευση* - *στοχαστής* - *στοχαστικός* - *στόχαστρο*.
3. *συνεστηκυϊαν, δηλον* : Να γράψετε πέντε ομόρριζα, απλά ή σύνθετα, για κάθε λέξη (στη νέα ελληνική).

Ενότητα 12η

(A 2, 5-6)

Ο άνθρωπος είναι ζῷον πολιτικόν

Προτεινόμενοι στόχοι

Να κατανοήσουν οι μαθητές

- ότι ο άνθρωπος είναι προορισμένος φύσει να ζει μέσα στην πόλη, είναι ζῷον πολιτικόν, και η απομόνωση από την πόλη έρχεται σε αντίθεση με τη φύση του,
- ότι η πόλη «ήρθε στην ύπαρξη εκ φύσεως» και σκοπός της ύπαρξής της είναι η *εὐδαιμονία* των μελών της /των πολιτών,
- να διευκρινίσουν και να κατανοήσουν ορισμένους όρους της αριστοτελικής φιλοσοφίας που για πρώτη φορά συναντούν (*αὐτάρκεια*) ή που χρειάζονται ιδιαίτερη προσοχή: «φύση», «εκ φύσεως» (*φύσις, φύσει*).

Επισημάνσεις

Πέρα από όσα διευκρινίζονται στο σχολικό βιβλίο (ερμηνευτικά σχόλια) και στο Βιβλίο του Καθηγητή, θεωρούμε χρήσιμο να επισημανθεί ότι το «εκ φύσεως» (*φύσει*) δεν δηλώνει προέλευση της πόλης παρόμοια π.χ. με την προέλευση των αισθήσεων (στις οποίες αναφέρθηκε ο Αριστοτέλης στα ΗΝ), δεν δηλώνει χρονική προτεραιότητα. Ο Αριστοτέλης θεωρεί «εκ φύσεως» την πόλη, όπως και τις πρώτες κοινωνικές οντότητες από τις οποίες αυτή προήλθε, με την έννοια ότι ο άνθρωπος μόνος του δεν μπορεί ούτε καν να επιβιώσει πόσο μάλλον να ευτυχήσει. Γι'αυτό «εκ φύσεως» επιζητεί το άλλο φύλο, δημιουργεί οικογένεια, έπειτα χωριό - κώμη, και με τη συνένωση περισσότερων χωριών την πόλη, που εμπεριέχει τις προηγούμενες κοινωνικές οντότητες, αλλά και τις υπερβαίνει. Εκείνες ικανοποιούσαν μόνο μερικές ανάγκες του ανθρώπου, ενώ η πόλη συγκροτείται μεν και αυτή για τη διασφάλιση της ζωής (*γινομένη μὲν τοῦ ζῆν ἔνεκεν*), αλλά στην πραγματικότητα υπάρχει για να εξασφαλίζει την καλή ζωή (*οὗσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν*).

Με την έννοια αυτή η πόλη είναι το τέλος όλων των προηγουμένων κοινωνικών μορφών. Ο τελικός λόγος (το τέλος) που εξηγεί την ύπαρξη της πόλης είναι η *αυτάρκειά*⁷ της, δηλαδή η δυνατότητα να χαρίσει από μόνη της στον άνθρωπο το *εὖ ζῆν*, την ευδαιμονία. Αφού η πόλη είναι αυτάρκης, αντιπροσωπεύει όλα όσα ο πολίτης επιθυμεί, για να ικανοποιήσει τις ανάγκες του και να κατακτήσει το στόχο του, το υπέρτατο αγαθό, την ευδαιμονία, για να ολοκληρωθεί, να πραγματοποιήσει τη φύση του. Αυτό εξηγεί γιατί από τη φύση του ο άνθρωπος είναι προορισμένος να ζει στην πόλη, γιατί χαρακτηρίζεται *ζῶον πολιτικόν* και γιατί όποιος ζει - «εκ φύσεως» - δίχως πόλη είναι κατώτερης ποιότητας άνθρωπος ή ον πάνω από τον άνθρωπο.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Να εντοπίσετε όλους τους χαρακτηρισμούς που ο Αριστοτέλης αποδίδει στην πόλη (στην 11η και 12η ενότητα) και να τους χρησιμοποιήσετε για να συνθέσετε έναν ορισμό, όσο το δυνατόν πληρέστερο, που θα τους περιλαμβάνει όλους.
2. Με βάση το κείμενο της ενότητας και τα σχόλια του βιβλίου σας να προσδιορίσετε τα κοινά σημεία και τις διαφορές ανάμεσα στις διάφορες «κοινωνικές οντότητες».
3. Ποιο είναι το γένος της έννοιας πόλη και ποια η ειδοποιός διαφορά της, όπως συνάγεται από την ενότητα;
4. Να ορίσετε τις έννοιες «φύση», «αυτάρκεια», «εκ φύσεως», «τέλος», «τέλειος», «τελικός λόγος» με βάση το κείμενο της ενότητας.
5. Πώς θεμελιώνει ο Αριστοτέλης τη θέση του ότι ο άνθρωπος είναι *φύσει ζῶον πολιτικόν*;
6. Πώς χαρακτηρίζει ο φιλόσοφος τον άνθρωπο που ζει, εκ φύσεως, δίχως πόλη; Πώς εξηγείται ο χαρακτηρισμός αυτός;
7. Να συγκρίνετε τη θέση του Αριστοτέλη για τον άνθρωπο ως *ζῶον πολιτικόν* με όσα αναφέρει ο Πρωταγόρας για τον άνθρωπο (στο

⁷ Βλ. Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 31 και 32.

βιβλίο σας ενότητα 4η και 5η του *Πρωταγόρα*, σ. 80 και 84). Να λάβετε υπόψη σας και τα ανάλογα σχόλια στις ενότητες αυτές.

8. Να επισημάνετε στο κείμενο στοιχεία της τελεολογικής σκέψης του Αριστοτέλη και να τα αναλύσετε με λίγα λόγια.
9. Να εξηγήσετε τη συλλογιστική πορεία που ακολουθεί ο Αριστοτέλης. Να γράψετε έναν από τους συλλογισμούς σε τυπική μορφή (προκειμένες - συμπέρασμα).

Ενότητα 13η

(Α 2, 10 - 13)

Ο ανθρώπινος λόγος η πιο μεγάλη απόδειξη ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του ζῶον πολιτικόν

Προτεινόμενοι στόχοι

Να κατανοήσουν οι μαθητές

- το περιεχόμενο της έννοιας λόγος σε αντιδιαστολή προς τη φωνή των ζώων και τη σημασία που έχει ως απόδειξη της θέσης ότι ο άνθρωπος είναι ζῶον πολιτικόν,
- ότι «στην τάξη της φύσης» η πόλη προηγείται από την οικογένεια και τον καθένα μας ως άτομο (*πρότερον δὲ τῆ φύσει πόλις ἢ οἰκία καὶ ἕκαστος ἡμῶν ἐστίν*),
- ότι η πόλη προηγείται ως όλον από τα μέρη της, τους ανθρώπους, για τους οποίους αποτελεί το φυσικό τους χώρο.

Επισημάνσεις

Ο «λόγος» σε αντιδιαστολή προς τη «φωνή» των ζώων δηλώνει το συμφέρον και το βλαβερό, το δίκαιο και το άδικο. Η επικοινωνία ως προς το δίκαιο και το άδικο (η σύλληψη και έκφραση ηθικών εννοιών) δημιουργεί την οικία και την πόλη. Ο λόγος δεν μπορεί να νοηθεί εκτός κοινωνίας και ο άνθρωπος μαθαίνει να χρησιμοποιεί τον ηθικό και γλωσσικό κώδικα της κοινότητας μέσα στην οποία ζει. Μπορούμε να πούμε ότι η φωνή είναι αναγκαία για το ζῆν ενώ ο λόγος για το εὔ ζῆν⁸.

Η θέση του Αριστοτέλη για την ύπαρξη της πόλεως φύσει (ενότητα 12) επανέρχεται με την πρόταση *πρότερον τῆ φύσει πόλις ἢ οἰκία καὶ ἕκαστος ἡμῶν*, που την εξηγεί με την προτεραιότητα του οργανικού όλου από τα μέρη του και συγκεκριμενοποιεί με τη σχέση του σώματος με τα μέλη του.

⁸ Βλ. Fr. Wolff, σσ. 92 - 97.

Η προτεραιότητα αυτή είναι λογική, αφού τα μέλη ενός οργανισμού⁹ ορίζονται από το έργο που επιτελούν για τη λειτουργία του οργανισμού. Έτσι το μέρος δεν μπορεί να νοηθεί χωρίς την ύπαρξη του όλου (π.χ. το χέρι χωρίς το σώμα) με την έννοια ότι δεν θα μπορεί να επιτελεί το «έργον» του και δεν θα έχει τις ιδιότητες που είχε πριν, δεν θα ικανοποιεί δηλαδή τα κριτήρια με τα οποία το κρίνουμε (ἔργω - δυνάμει). Ανάλογη είναι η σχέση του ανθρώπου με την πόλη. Αν ο άνθρωπος αποχωριστεί από το όλον πόλις δεν θα είναι άνθρωπος.

Τέλος μπορεί κανείς να αναφερθεί πιο αναλυτικά στην τελεολογική σκέψη του Αριστοτέλη, στη χρήση της αναλογίας, στην πορεία σκέψης που ακολουθεί π.χ. μέσα από ζεύγη αντίθετων εννοιών που βαίνουν κλιμακωτά κτλ.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Ο Αριστοτέλης αναγνωρίζει και σε ορισμένα ζώα την ιδιότητα του πολιτικού (= κοινωνικού) αλλά όχι με την ίδια έννοια που δίνει στον όρο για τον άνθρωπο. Ποιο περιεχόμενο έχει η έννοια όταν αναφέρεται στα ζώα και ποιο όταν αναφέρεται στον άνθρωπο; Ποια είναι η ειδοποιός διαφορά του ανθρώπου από τα αγελαία ζώα;
2. Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι η φύση δεν κάνει τίποτε χωρίς λόγο και αιτία. Γιατί λοιπόν α) προίκισε τα ζώα με φωνή, β) έδωσε στον άνθρωπο την ικανότητα του λόγου¹⁰;
3. Να εντοπίσετε και να καταγράψετε τα αντιθετικά ζεύγη των εννοιών που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης στο κείμενο και με βάση αυτά να εξηγήσετε ποια είναι η ειδοποιός διαφορά του «λόγου» από τη «φωνή».
4. «Η συμμετοχή σε όλα αυτά είναι που κάνει την οικογένεια και την πόλη»: Να συσχετίσετε τη θέση του Αριστοτέλη με το νόμο του Δία στο

⁹ Πολλοί ερευνητές κατατάσσουν τον Αριστοτέλη στους εκπροσώπους της οργανικής αντιλήψεως περί πολιτείας, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι η πολιτική σκέψη του μπορεί να ερμηνευθεί μόνο με βάση το συγκεκριμένο σχήμα. Βλ. για το θέμα αυτό, καθώς για τη φύσει ύπαρξη της πόλης και τα όρια της αναλογίας σώματος - πόλης: Κ. Βουδούρης, σσ. 31 κ.ε., και Fr. Wolff, σσ. 97 - 99.

¹⁰ Βλ. Βιβλίο του Καθηγητή σσ. 46 - 47.

μύθο του Πρωταγόρα «τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὡς νόσον πόλεως», την εξήγηση του σοφιστή «ὡς παντὶ προσήκον ταύτης γε μετέχειν τῆς ἀρετῆς (= πολιτικῆς ἀρετῆς) ἢ μὴ εἶναι πόλεις» (σχολ. βιβλίο σ. 80) και με τη θέση του Ηράκλειτου (σχολ. βιβλίο σ. 101).

5. «Ὡρα ὁμῶς να προσθέσουμε ...»: Ποια είναι η θέση της πρότασης στη δομή της επιχειρηματολογίας του Αριστοτέλη;
6. Με ποια επιχειρήματα αποδεικνύει ο Αριστοτέλης α) ὅτι η πόλη ἦρθε στην ύπαρξη «εκ φύσεως» και β) ὅτι προηγείται ἀπὸ κάθε επιμέρους άτομο;
7. Να εντοπίσετε τα σημεία στα οποία φαίνεται η τελεολογική σκέψη του Αριστοτέλη και να τα εξηγήσετε με λίγα λόγια.
8. Πῶς αντιλαμβάνεσθε τη θέση του Αριστοτέλη ὅτι η πόλη προηγείται ἀπὸ την οικογένεια και ἀπὸ τον καθένα μας ως άτομο; Συμφωνείτε με τη θέση αυτή;
9. Να συσχετίσετε τη θέση του Αριστοτέλη για την ύπαρξη της πόλης «εκ φύσεως» με ὅσα υποστηρίζει ο Γλαῦκων στην *Πολιτεία* (σχολ. βιβλίο σ. 104).
10. Αφού διαβάσετε την ἀποψη του Περικλή για τη σχέση πολίτη - πόλης (στο βιβλίο σας, σ. 123 - Θουνκ. II, 60), να τη συσχετίσετε με την υποχρέωση που αναθέτει ο Πλάτων στους φύλακες της *Πολιτείας* του (αλληγορία σπηλαίου, σχολ. βιβλίο σ. 121) και με τις αντιλήψεις του Αριστοτέλη για το ίδιο θέμα. Στη συσχέτιση να λάβετε υπόψη σας τη χρονική ἀπόσταση των κειμένων μεταξύ τους.
11. «Ο ἄνθρωπος που δεν μπορεί να ζει με τους ἄλλους ... ἢ ζῶο ἢ θεός»: Να αναλύσετε τις θέσεις που διατυπώνονται στο χωρίο αυτό, προσθέτοντας δικά σας επιχειρήματα (μπορεί να είναι και παραδείγματα ἀπὸ την εμπειρία σας ἢ ἀπὸ την ιστορία).
12. Να δώσετε το περιεχόμενο της ἔννοιας της *αὐτάρκειας* στον Αριστοτέλη με βάση τις ἐνότητες 12 και 13.

Ενότητα 14η

(Α 2, 15 - 16)

Χωρίς αρετή και δικαιοσύνη ο άνθρωπος είναι το αγριότερο ζώο

Προτεινόμενοι στόχοι

Να κατανοήσουν οι μαθητές

- ότι η αρετή και η δικαιοσύνη είναι βασικές ιδιότητες του ανθρώπου ως μέλους της πολιτικής κοινωνίας και ότι χωρίς αυτές ο άνθρωπος μεταβάλλεται στο πιο άγριο και ανόσιο ζώο,
- ότι η δικαιοσύνη είναι συστατικό στοιχείο της πόλης, συγκρατεί την τάξη στην πολιτική κοινωνία.

Επισημάνσεις

Καλό είναι να συσχετισθούν οι απόψεις του Αριστοτέλη για τη δικαιοσύνη με αυτές του Πλάτωνα στην *Πολιτεία*, του Πρωταγόρα στον ομώνυμο διάλογο αλλά και γενικότερα με την αρχαιοελληνική παράδοση, την οποία ακολουθεί ο Σταγειρίτης.

«Κι εκείνος όμως που πρώτος τη συγκρότησε» : Στο σημείο αυτό θα πρέπει να προσέξει κανείς ότι ο Αριστοτέλης δεν αντιφάσκει με την άποψη που διατύπωσε πριν (ενότητα 12, 13) ότι η πόλη υπάρχει *φύσει*, αφού με αυτή δεν δηλώνεται χρονική προτεραιότητα της πόλης, αλλά δίνεται τελεολογική εξήγηση της γένεσης της πόλης (η πόλη εξηγείται από το τέλος της, που είναι η *αὐτάρκεια* ή το *εὖ ζῆν*) και τονίζεται η συμφωνία της με τη φύση του ανθρώπου.

Η εξ αντιθέτου επιβεβαίωση της σημασίας της δικαιοσύνης που χρησιμοποιεί ο φιλόσοφος για να ενισχύσει τη θέση του, κατανοείται εύκολα με βάση τις εμπειρίες της κοινωνικής ζωής, τις ιστορικές γνώσεις των μαθητών και παρόμοιες απόψεις που γνωρίζουν από κείμενα που διδάχτηκαν.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Πώς εξηγεί ο Αριστοτέλης την τάση του ανθρώπου για ζωή στην κοινωνία;
2. Στην προηγούμενη ενότητα είδαμε την άποψη του Αριστοτέλη για την ύπαρξη της πόλης «εκ φύσεως». Εδώ αναφέρεται σ' εκείνον «που

πρώτος τη συγκρότησε». Να δείξετε ότι δεν υπάρχει αντίφαση μεταξύ των δύο χωρίων.

3. Ο φιλόσοφος στο κείμενο της προηγούμενης ενότητας θεωρούσε τον άνθρωπο το ανώτερο από όλα τα όντα. Εδώ θέτει έναν περιορισμό και αποδεικνύει την ορθότητά του. Ποιος είναι ο περιορισμός και ποια συλλογιστική πορεία ακολουθεί ο Σταγειρίτης για την απόδειξη της θέσης του;
4. Ποια ήταν η σημασία της δικαιοσύνης στην αρχαία πόλη; Στην απάντησή σας να αξιοποιήσετε τις γνώσεις σας από τα κείμενα της αρχαίας γραμματείας που διδαχτήκατε και από την αρχαία Ιστορία. Νομίζετε ότι η δικαιοσύνη έχει την ίδια σημασία στη σύγχρονη κοινωνία;
5. «Ο άνθρωπος γεννιέται ... αρετή»: Να συσχετίσετε την άποψη αυτή με τις αντίστοιχες θέσεις του φιλοσόφου για την αρετή στα *Ἠθικὰ Νικομάχεια*.
6. Ποιο νόημα έχει ο χαρακτηρισμός “ανόσιος” που δίνει ο Αριστοτέλης στον χωρίς αρετή άνθρωπο;
7. Ο Αριστοτέλης στο έργο του *Ἠθικὰ Μεγάλα* γράφει: *ὅταν γάρ τινα παντελῶς ἴδωμεν φαῦλον, οὐδ’ ἄνθρωπὸν φαμεν εἶναι ἀλλὰ θηρίον, ὡς οὖσαν τινὰ κακίαν θηριότητα* (βιβλίο Β΄, 5, 1, 2-4). Να αναλύσετε την άποψη που εκφράζει ο Αριστοτέλης στην ενότητα που διδαχτήκατε για τον δίχως αρετή άνθρωπο χρησιμοποιώντας και το παραπάνω χωρίο.
8. Να εξηγήσετε τη θέση που διατυπώνει ο Αριστοτέλης για τη δικαιοσύνη (στην ενότητα που διδαχτήκατε) με επιχειρήματα από το επόμενο χωρίο των ΗΝ (1129 b 27 - 32) *αὕτη μὲν οὖν ἡ δικαιοσύνη ἀρετὴ μὲν ἐστὶ τελεία, ἀλλ’ οὐχ ἀπλῶς ἀλλὰ πρὸς ἕτερον (...) καὶ παροικιαζόμενοί φαμεν «ἐν δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσ’ ἀρετὴ ἔνι» καὶ τελεία μάλιστα ἀρετὴ (...) ὅτι ὁ ἔχων αὐτὴν καὶ πρὸς ἕτερον δύναται τῇ ἀρετῇ χρῆσθαι*¹¹.

¹¹ «Ἡ τοιαύτη δικαιοσύνη είναι τελεία αρετή, όχι όμως αυτή καθ’ εαυτήν, ἀλλ’ εφόσον σχετίζεται προς άλλους. (...) Διό και αναφέρομεν την παροικίαν : εις την δικαιοσύνην συμπεριλαμβάνεται κάθε άλλη αρετή. Ἡ δικαιοσύνη είναι τελειοτάτη αρετή (...) διότι ο κατέχων αὐτήν δύναται ν’ ασκεῖ την αρετήν και ως προς τους άλλους». (Μετάφραση: Α. Δαλέζιος).

9. Να εκθέσετε σε ένα μικρό δοκίμιο τα κοινά σημεία και τις διαφορές Πρωταγόρα - σοφιστών - Πλάτωνα με τις βασικές θέσεις του Αριστοτέλη, όπως τις συζητήσατε στις ενότητες 11 - 14.

Ενότητα 15η

(Γ 1, 1-2)

Ο πολίτης είναι συστατικό στοιχείο της πόλης

Προτεινόμενοι στόχοι

- να γνωρίσουν οι μαθητές το περιεχόμενο των εννοιών *πολιτεία* και *πολίτης*, όπως αναλύονται στην ενότητα,
- να κατανοήσουν γιατί ο Αριστοτέλης μεταβαίνει από την εξέταση της *πολιτείας* στην εξέταση της *πόλεως* και από αυτήν στον *πολίτην* και ποια σχέση προσδιορίζει ανάμεσά τους,
- να κατανοήσουν τα νέα στοιχεία του ορισμού της πόλης που δίνονται στην ενότητα και τη σχέση πολίτη - πόλης που προσδιορίζεται από αυτά.

Επισημάνσεις

Για τη μετάβαση από την *πολιτεία* στην *πόλη*, ο Αριστοτέλης δίνει τρεις εξηγήσεις που προκύπτουν από την εμπειρία (α: *ἀμφισβητοῦσιν .. φάσκοντες τὴν πόλιν ... τύραννον*, β: *τοῦ δὲ πολιτικοῦ ... περὶ πόλιν*, γ: *ἡ δὲ πολιτεία ... ἐστὶ τάξις τις*).

Η έννοια της *πολιτείας*¹² στη συγκεκριμένη ενότητα αφορά στο σύστημα διακυβέρνησης που εφαρμόζεται σε μια κοινωνία.

Η ερώτηση *τί ποτέ ἐστὶν ἡ πόλις* αναδεικνύει τον προβληματισμό του Αριστοτέλη για το ποια είναι η πραγματική φύση της πόλης.

Η μετάβαση από την πόλη στον πολίτη, στην οποία ακολουθεί αναλυτική¹³ συλλογιστική πορεία, εξηγείται από τη φύση της πόλης ως όλου, μέρος του οποίου είναι ο πολίτης. Είναι όμως καθοριστικός ο ρόλος του για την πολιτική τάξη και επομένως είναι ανάγκη να αναζητηθούν (δηλον ὅτι πρότερον ὁ πολίτης ζητητέος) τα χαρακτηριστικά του (ὥστε *τίνα χρὴ καλεῖν πολίτην καὶ τίς ὁ πολίτης ἐστὶ σκεπτέον*).

¹² Βλ. Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1278 b 9 - 12: *ἔστι δὲ πολιτεία πόλεως τάξις τῶν τε ἄλλων ἀρχῶν καὶ μάλιστα τῆς κυρίας πάντων. κύριον μὲν γὰρ πανταχοῦ τὸ πολίτευμα τῆς πόλεως, πολίτευμα δ' ἐστὶν ἡ πολιτεία.*

¹³ Βλ. Βιβλίο του Καθηγητή, σ. 52.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Ποιο είναι το θέμα του τρίτου βιβλίου των *Πολιτικών*, όπως προκύπτει από το κείμενο; Να συμπεριλάβετε στην απάντησή σας το σχετικό χωρίο.
2. Πώς ορίζει ο Αριστοτέλης την *πολιτεία* στο κείμενο;
3. *τί ποτέ ἔστιν ἡ πόλις*: Ποιες απόψεις παραθέτει ο φιλόσοφος σχετικά με το περιεχόμενο της έννοιας της πόλης (για τη φύση της πόλης); Να τις διατυπώσετε αναλυτικότερα και να γράψετε τα συμπεράσματα που μπορούν να εξαχθούν.
4. Από ποιο σημείο του κειμένου υποστηρίζεται ο τίτλος που δόθηκε στο απόσπασμα;
5. Ο άνθρωπος ως πολίτης, κατά τον Αριστοτέλη, ασκεί εξουσία έναντι των άλλων. Να επισημάνετε στο κείμενό σας το σημείο στο οποίο διακρίνεται η θέση αυτή¹⁴.
6. Πώς ορίζεται η σχέση του πολίτη με την πόλη στο κείμενό σας από τον Αριστοτέλη; Η σχέση που σκιαγραφείται από τον φιλόσοφο κινείται αμφίδρομα, ή όχι, και γιατί;
7. Γιατί ο Αριστοτέλης αναζητεί στην ενότητα αυτή ένα νέο ορισμό της πόλης, αφού την έχει ήδη ορίσει; Ποια είναι η διαφορά του ορισμού αυτού με ό,τι προηγήθηκε (είτε ήταν ορισμοί, είτε διευκρινίσεις, συμπληρώσεις κ.τ.λ.);
8. Ο Αριστοτέλης προκειμένου να εξετάσει την ουσία και τις ειδικές διαφορές των ποικίλων μορφών του πολιτικού βίου (*τίς ἕκαστη τῶν πολιτειῶν καὶ ποία τις*) θεωρεί αναγκαίο να διευκρινίσει τα εννοιολογικά εργαλεία (τις έννοιες) που θα χρησιμοποιήσει. α) Ποιες έννοιες διευκρινίζει στην ενότητα αυτή; β) Ποιες αμφισβητήσεις διατυπώνονταν στην εποχή του γι' αυτές; γ) Πού νομίζετε ότι οφείλονταν οι αμφισβητήσεις και πόσο μπορεί να απασχολούν παρόμοια θέματα τη σύγχρονη κοινωνία;

¹⁴ Βλ. σχολικό βιβλίο, σ. 194.

9. Ο Αριστοτέλης με τις πρώτες φράσεις του διατυπώνει ένα ζήτημα: *τίς ἐκάστη τῶν πολιτειῶν καὶ ποία τις*. Εκτιμάτε ότι αυτό αποτελεί μόνο μια θεωρητική αναζήτηση του φιλοσόφου ή ότι είχε για εκείνον αλλά και για μας¹⁵ ιδιαίτερο πρακτικό ενδιαφέρον; Να παρουσιάσετε τεκμηριωμένα τις εκτιμήσεις σας.
10. Να αναλύσετε με συντομία το ακόλουθο χωρίο του Αριστοτέλη από την ενότητα: *νῦν γὰρ ἀμφισβητοῦσιν, οἱ μὲν φάσκοντες τὴν πόλιν πεπραχέναι τὴν πρᾶξιν, οἱ δ' οὐ τὴν πόλιν ἀλλὰ τὴν ὀλιγαρχίαν ἢ τὸν τύραννον*, με σκοπό να περιγράψετε ποια νοοτροπία αποκαλύπτει και αν αυτή ισχύει και σήμερα.
11. Ο ρόλος του πολίτη σύμφωνα με τον Αριστοτέλη προσδιορίζεται με διαφορετικό τρόπο σε κάθε πολίτευμα¹⁶. Να αναλύσετε τη θέση αυτή αντλώντας παραδείγματα από την προσωπική σας εμπειρία (τις εφημερίδες που διαβάσατε, τις ειδήσεις που ακούσατε, την ελληνική ιστορία που διδαχτήκατε κ.λπ.).

Λεξιλογικές- Σημασιολογικές

1. Να υπογραμμίσετε από τις επόμενες λέξεις ή φράσεις εκείνες που αποδίδουν τη σημασία της «πολιτείας», α) όπως την ορίζει ο Αριστοτέλης, β) όπως τη χρησιμοποιούμε σήμερα:
*πολίτευμα, πολιτική μέριμνα, εξουσία,
 πολιτική τάξη, κοινωνική ομοιογένεια, πόλη.*
2. *τάξις*. α) Να δώσετε τη σημασία της λέξης κατά τον Αριστοτέλη και να γράψετε παραδείγματα με τις σημασίες που έχει σήμερα. β) Να

¹⁵ Πρβλ. Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 27.

¹⁶ Ο Αριστοτέλης, λίγο πιο κάτω, επανέρχεται γράφοντας συμπερασματικά ότι η έννοια του πολίτη είναι κατ' ανάγκην διαφορετική σε κάθε πολίτευμα. Στη μεν δημοκρατία ο πολίτης είναι το ιδιαίτερα σημαντικό και αναγκαίο πρόσωπο για τον πολιτικό βίο και την άσκηση του πολιτεύματος. Αντίθετα στα άλλα πολιτεύματα ενδέχεται να είναι, δεν είναι όμως κατ' ανάγκην. : *Ἵσπερ καὶ τὸν πολίτην ἕτερον ἀναγκαῖον εἶναι τὸν καθ' ἐκάστην πολιτείαν. Διόπερ ὁ λεχθεὶς ἐν μὲν δημοκρατία μάλιστ' ἐστὶ πολίτης, ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις ἐνδέχεται μὲν, οὐ μὴν ἀναγκαῖον. Ἐν ἐνίαις γὰρ οὐκ ἔστι δῆμος, οὐδ' ἐκκλησίαν νομίζουσιν ἀλλὰ συγκλήτους, καὶ τὰς δίκας δικάζουσι κατὰ μέρος.* (Πολιτικά 1275 b 3 - 9). Οι μαθητές πρέπει να γνωρίζουν ότι ο όρος «δημοκρατία» στον Αριστοτέλη έχει διαφορετική σημασία από τη σημερινή. Βλ. παρακάτω, ενότητες 17 και 18.

συνθέσετε τη λέξη με τις προθέσεις που ακολουθούν και να σχηματίσετε με τις σύνθετες λέξεις ονοματικά σύνολα: *κατά, ανά, διά, εν, παρά, από, μετά.*

3. α) Να προσδιορίσετε εκείνο από τα επόμενα δύο ουσιαστικά «κλίση» - «κλήση» που έχει ετυμολογική συγγένεια με το απαρέμφατο *καλεῖν*.
β) Να συνθέσετε το παράγωγο ουσιαστικό με όποιες από τις παρακάτω προθέσεις του ταιριάζουν και να σχηματίσετε με τις σύνθετες λέξεις ονοματικά σύνολα: *κατά, παρά, επί, μετά, από, εν.*
4. Να γράψετε τα ρήματα και τους ρηματικούς τύπους του κειμένου που δηλώνουν *αντίληψη, έρευνα / εξέταση, ισχυρισμό, συμφωνία, διαφωνία*, και να δώσετε ένα συνώνυμο ή αντώνυμο καθενός στα αρχαία ελληνικά.

Ενότητα 16η

(Γ 1, 3 - 4 / 6 / 12)

Ο πολίτης ορίζεται από τη συμμετοχή στην πολιτική και δικαστική εξουσία

Προτεινόμενοι στόχοι

- Να κατανοήσουν οι μαθητές τα κριτήρια με τα οποία οριοθετείται η έννοια και η ιδιότητα του πολίτη σύμφωνα με τον Αριστοτέλη και τον τρόπο με τον οποίο καταλήγει ο φιλόσοφος σ' αυτά.

Επισημάνσεις

Ο Αριστοτέλης

- α) αποκλείει από τον ορισμό του πολίτη κριτήρια που δεν θεωρεί ικανοποιητικά (*οὐ τῷ οἰκεῖν, οὐδ' οἱ τῶν δικαίων μετέχοντες ...*)
- β) υποστηρίζει ότι η ιδιότητα του πολίτη οριοθετείται από τη συμμετοχή του στη βουλευτική και δικαστική αρχή που ισοδυναμεί με τη συμμετοχή του στο σύνολο σχεδόν των λειτουργιών της πόλης και
- γ) ότι επομένως *πόλις* είναι το σύνολο που αποτελείται από ενεργούς, συμμετέχοντες στα κοινά, πολίτες.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Ο Αριστοτέλης προσδιορίζει με σαφήνεια τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία μπορούσε κάποιος να αποκαλείται πολίτης. Ποια ήταν αυτά;
2. α) Ποιοι (ποιες κοινωνικές ομάδες) δεν είναι πολίτες σύμφωνα με τον Αριστοτέλη και με ποια κριτήρια αποκλείονται¹⁷, αν και μετέχουν στην οικονομική και κοινωνική ζωή της πόλης (κράτους); β) Γιατί τα κριτήρια με τα οποία θα μπορούσε κάποιος να τους θεωρήσει πολίτες δεν είναι ικανοποιητικά κατά τον φιλόσοφο;

¹⁷ Προκειμένου να έχουν σαφέστερη εικόνα οι μαθητές μπορούν να δοθούν οι πληροφορίες που προσφέρει για την εποχή το πλήρες κείμενο του Αριστοτέλη. Βλ. Παράλληλα κείμενα, αρ. 20.

3. *πολίτης δ' ἀπλῶς ... ἀρχῆς*: Να συσχετίσετε το χωρίο με τον ορισμό της *πολιτείας* και της *πόλεως* από τις προηγούμενες ενότητες με σκοπό να αναζητήσετε τη σχέση πόλης, πολίτη και πολιτείας, ώστε να δείξετε πώς προκύπτει από αυτή τη σχέση ο ορισμός του πολίτη.
4. Γιατί μια πόλη - κράτος του 4ου αι. θεωρεί απαραίτητη τη συμμετοχή του πολίτη στη δικαστική εξουσία; Τι φανερώνει, κατά τη γνώμη σας, η θέση αυτή για το επίπεδο του πολιτισμού της;
5. Να συγκρίνετε τον ορισμό της *πόλεως* που δίνεται στην ενότητα αυτή με όσους έχουν δοθεί στις προηγούμενες και να συνθέσετε ένα κείμενο, όπου θα αναλύετε τι είναι *πόλις* σύμφωνα με τον Αριστοτέλη.
6. Ποια είναι η γνώμη σας για την *πολιτεία* (πολίτευμα), όπου ο πολίτης έχει το δικαίωμα να απευθύνεται στη δικαστική αρχή για να δικαιωθεί;
7. Ποιες αρχές ή αξίες καλλιεργούνται στην προσωπικότητα του πολίτη της κλασικής Αθήνας, όταν αυτός μπορεί να επιλύσει τα οικονομικά του προβλήματα με κανόνες δικαίου που διασφαλίζουν τις εμπορικές συναλλαγές;
8. Τόσο ο Αριστοτέλης, όσο και ο Πλάτων θεωρούν ουσιώδες στοιχείο για τον ορισμό του πολίτη τη συμμετοχή στη δικαστική εξουσία. Τι κατά τη γνώμη σας φανερώνει αυτή η ταύτιση απόψεων για την κοινωνία της εποχής τους;
9. Πώς μπορούσε ο πολίτης να λάβει μέρος στην πολιτική εξουσία στα πλαίσια της κλασικής πόλης και τι σήμαινε αυτό για την κοινωνική του υπόσταση; Να διατυπώσετε τις απόψεις σας αξιοποιώντας στοιχεία από την Ιστορία.

Λεξιλογικές- Σημασιολογικές ερωτήσεις

1. τὸ οἰκεῖν. α) Ποια είναι η συντακτική ονομασία της έκφρασης; Να δώσετε τη σημασία της και να γράψετε το ουσιαστικό που της αντιστοιχεί. β) Να γράψετε τα ομόρριζα ουσιαστικά που ισοδυναμούν με τις επόμενες εκφράσεις:

Εκφράσεις	Ουσιαστικά
τὸ οἰκεῖν	
τὸ λακωνίζειν	
τὸ φιλοσοφεῖν	
τὸ κοινωνεῖν	
τὸ μετέχειν	
τὸ λέγειν	
τὸ εἶναι	
τὸ εἰπεῖν	

2. μέτοικος. Να εξηγήσετε ετυμολογικά τη λέξη και να δώσετε τη σημασία της. Να τη συγκρίνετε ως προς τη σημασία της με τις λέξεις: άποικος, έποικος, κάτοικος, πάροικος.
3. ὑπέχειν. Να εξηγήσετε ετυμολογικά τη λέξη και να ανασυνθέσετε τον ρηματικό τύπο στο α' ενικό πρόσωπο του ενεστώτα (ενεργητικής ή μέσης φωνής) με τις προθέσεις, που ακολουθούν: ανά, αντί, κατά, παρά, επί, περί, από.
4. Να σχηματίσετε ρήματα και ουσιαστικά ή επίθετα (στην αρχαία ελληνική) συγγενή ετυμολογικά προς τις επόμενες λέξεις του κειμένου και να τις γράψετε στον πίνακα που ακολουθεί:

Λέξεις	Ρήματα	Ουσιαστ. - Επίθετα
ἀρχῆς		
κρίσεως		
πολίτης		
δοῦλοι		
δικαίων		
συμβόλων		

Ενότητα 17η

(Γ 7, 1 - 3 / 5)

Τα ορθά πολιτεύματα και οι παρεκκλίσεις από αυτά

Προτεινόμενοι στόχοι

- να κατανοήσουν οι μαθητές τα κριτήρια διάκρισης των πολιτευμάτων και να γνωρίσουν τα είδη των πολιτευμάτων που προκύπτουν από την υιοθέτηση των συγκεκριμένων κριτηρίων,
- να κατανοήσουν και να αξιολογήσουν ιδιαίτερα το κριτήριο¹⁸ με το οποίο ο Αριστοτέλης διαχωρίζει τα πολιτεύματα σε «ορθά» και σε «παρεκκλίσεις, διαστρεβλώσεις»,
- να συμπληρώσουν τις γνώσεις τους για τις έννοιες «πολίτης», «πολιτεία» και να κατανοήσουν τη διάκριση της «δημοκρατίας» από την «πολιτεία».

Επισημάνσεις

Στην πρώτη διάκριση των πολιτευμάτων με κριτήριο τον αριθμό αυτών που ασκούν την εξουσία ο Αριστοτέλης ακολουθεί την παράδοση (Σόλων, Ηρόδοτος) και το δάσκαλό του Πλάτωνα (*Πολιτικός*), αλλά το σημαντικό είναι ότι θεμελιώνει τη διάκριση λογικά, παράγοντάς τη συλλογιστικά από τον ορισμό της πολιτείας που έδωσε σε προηγούμενο χωρίο¹⁹ και από τον ορισμό που περιέχεται στην ενότητα²⁰.

Η δεύτερη διάκριση, σε «ορθά» πολιτεύματα και «παρεκκλίσεις» (*παρεκβάσεις* στο πρωτότυπο), που αποτελεί συμβολή του Αριστοτέλη,

¹⁸ Κατ' επέκταση του στόχου μπορούν οι μαθητές να συζητήσουν πώς μπορεί ένα σύγχρονο κράτος να έχει στόχο το *εὖ ζῆν* όλων των πολιτών του και πώς μπορεί σήμερα μία κοινωνία να αποτρέψει την οποιαδήποτε εκτροπή της δημοκρατίας. Μέσα από τον Αριστοτέλη θα αντιληφθούν ότι ο *ἄριστος* εξακολουθεί να είναι ζητούμενο και στη σύγχρονη κοινωνία, η οποία θα πρέπει να δημιουργήσει *ἀρίστους* πολίτες και να τους αξιοποιήσει για την προοσασία της.

¹⁹ *ἔστι δὲ πολιτεία πόλεως τάξις τῶν τε ἄλλων ἀρχῶν καὶ μάλιστα τῆς κυρίας πάντων. κύριον μὲν γὰρ πανταχοῦ τὸ πολίτευμα* (1278 b 9 - 12).

²⁰ «Επειδή όταν λέμε «πολίτευμα» εννοούμε «αρχή» (...) και η κυβέρνηση είναι η ύψιστη αρχή στις πόλεις, αναγκαστικά η ύψιστη αρχή θα είναι ή ένα μόνο άτομο ή λίγα άτομα ή το σύνολο των πολιτών».

προκύπτει από τις βασικές αρχές της πολιτικής του φιλοσοφίας και ιδίως από την τελεολογία της πολιτικής κοινωνίας (βλ. ενότητα 12 «υπάρχει για να εξασφαλίζει την καλή ζωή») και από το ιδιαίτερο είδος εξουσίας που αντιστοιχεί σ' αυτήν. Τα πολιτεύματα είναι «ορθά», όταν η εξουσία ασκείται για την εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος και «παρεκβάσεις», όταν η εξουσία ασκείται για την εξυπηρέτηση του δικού «της» συμφέροντος. Το θέμα που απασχολεί τον φιλόσοφο εδώ δεν είναι πόσοι κυβερνούν, αλλά για το συμφέρον ποιας κοινωνικής ομάδας κυβερνούν²¹. Πάντως το κριτήριο του αριθμού επανέρχεται στη 18η ενότητα.

Τέλος για την έννοια του «πολίτη» αξίζει να επισημανθεί η θέση του Αριστοτέλη ότι δεν πρέπει να ονομάζεται κάποιος πολίτης μόνο επειδή έχει δικαίωμα να μετέχει στην εξουσία, αλλά εάν η πολιτική του δραστηριότητα αποβλέπει στο συμφέρον του²² (*κοινωνείν τοῦ συμφέροντος*).

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Να επισημάνετε στις ενότητες που διδαχτήκατε τα σημεία εκείνα με τα οποία συνδέεται ιδιαίτερα το θέμα αυτής της ενότητας²³.
2. Πόσα και ποια είναι τα πολιτεύματα της αρχαιότητας κατά τον Αριστοτέλη.
3. Ποια κριτήρια υιοθετεί ο Αριστοτέλης στη διάκριση των πολιτευμάτων;
4. Ποιο κριτήριο χρησιμοποιεί ο φιλόσοφος για τη διάκριση των πολιτευμάτων σε «ορθά» και «παρεκκλίσεις» (*παρεκβάσεις*) και ποια σχέση έχει με το σκοπό της πόλης²⁴ και τον ορισμό του πολίτη²⁵;

²¹ Βλ. Βιβλίο του Καθηγητή και σχολικό βιβλίο «θέματα για συζήτηση» (ιδίως 1 και 4). Επίσης Ι. Γ. Καλογεράκος, σ. 156, σημ. 27 και Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 18.

²² Βλ. Α. Μπαγιόνας (1980), σ. 99.

²³ Το θέμα μας παραπέμπει εν μέρει στην ενότητα 15 που αρχίζει η συζήτηση περί πολιτείας (*τῷ περὶ πολιτείας ἐπισκοποῦντι*). Μια πιο προσεκτική ανάγνωση μας συνδέει με την έννοια της πόλης, δηλαδή με τα βασικά σημεία όλων των προηγούμενων ενότητων, και με την έννοια του πολίτη στις ενότητες 15 και 16. Πρβλ. σχολικό βιβλίο, σ. 201 και Βιβλίο του Καθηγητή, σ. 55.

²⁴ Βλ. ενότητα 11 και 12 «οὐ ἔνεκεν».

²⁵ Βλ. ενότητα 16.

5. Να γράψετε τα είδη των «ορθών» πολιτευμάτων και των «παρεκβάσεων» που διακρίνει ο Αριστοτέλης και τα κριτήρια που χρησιμοποιεί στην κατάταξή τους.
6. Να εξηγήσετε τη διαφορά μεταξύ «δημοκρατίας» και «ολιγαρχίας» μελετώντας προσεκτικά τη θέση του Αριστοτέλη: «η ολιγαρχία υπηρετεί το συμφέρον των πλουσίων και η δημοκρατία το συμφέρον των απόρων».
7. Να εξηγήσετε το νόημα που δίνει ο Αριστοτέλης στον όρο *πολιτεία* και στον όρο *δημοκρατία*²⁶.
8. Να συγκρίνετε τις απόψεις που εκφράζονται στην ενότητα με το ακόλουθο απόσπασμα από τα ΗΝ και να συνθέσετε ένα δικό σας κείμενο στη νέα ελληνική με μορφή ερωτήσεων και απαντήσεων: *παρέκβασις δὲ βασιλείας μὲν τυραννίς: ἄμφω γὰρ μοναρχίαι, διαφέρουσι δὲ πλείστον. ὁ μὲν γὰρ τύραννος τὸ ἑαυτῷ συμφέρον σκοπεῖ, ὁ δὲ βασιλεὺς τὸ τῶν ἀρχομένων. οὐ γὰρ ἔστι βασιλεὺς ὁ μὴ αὐτάρκης καὶ πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς ὑπερέχων ὁ δὲ τοιοῦτος οὐδενὸς προσδεῖται: τὰ ὠφέλιμα οὖν αὐτῷ μὲν οὐκ ἂν σκοποίη, τοῖς δ' ἀρχομένοις ὁ γὰρ μὴ τοιοῦτος κληρωτὸς ἂν τις εἴη βασιλεύς. ἡ δὲ τυραννίς ἐξ ἐναντίας ταύτη τὸ γὰρ ἑαυτῷ ἀγαθὸν διώκει. καὶ φανερώτερον ἐπὶ ταύτης ὅτι χειρόστη κάκιστον γὰρ τὸ ἐναντίον τῷ βελτίστῳ. (1160 a 41 - 1160 b 11)*²⁷.

²⁶ Βλ. Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 26.

²⁷ «Παρέκκλισις από την βασιλείαν είναι η τυραννίς. Και αι δύο είναι μοναρχικά πολιτεύματα, αλλά διαφέρουν απ' αλλήλων κατά το πλείστον. Διότι ο μὲν τύραννος αποβλέπει εις το προσωπικόν συμφέρον του, ο δε βασιλεύς εις το συμφέρον των υπηκόων του. Διότι δεν δύναται να είναι κανείς βασιλεύς, αν δεν είναι αὐτάρκης και αν δεν υπερβάλλη τους άλλους ως προς όλα τα αγαθά. Ο τοιοῦτος δεν έχει πλέον ανάγκη ουδενός, επομένως δεν θ' αποβλέπη εις ὅ,τι είναι διά τον εαυτόν του συμφέρον, αλλ' ὅ,τι είναι διά τους υπηκόους του. Εάν δεν είναι τοιοῦτος, θα είναι βασιλεύς εκλεγεῖς διά κλήρου. Η τυραννίς είναι το αντίθετον της βασιλείας, διότι ο τύραννος επιδιώκει το προσωπικόν του αγαθόν. Είναι λοιπόν κατάδηλον, ὅτι η τυραννίς είναι το χειρόστον, δεδομένου ὅτι το κάκιστον είναι αντίθετον του καλλίστου». (Μετάφραση: Α. Δαλέζιος). Πρβλ. Παράλληλα κείμενα, αρ. 16.

9. Να συγκρίνετε την κατάταξη των πολιτευμάτων που κάνει ο Αριστοτέλης με την αντίστοιχη κατάταξη στον Ηρόδοτο (*Ιστορίαι*, Γ 80-82)²⁸.

²⁸ Βλ. Παράλληλα κείμενα, αρ. 18.

Ενότητα 18η

(Γ 11, 1 - 4)

Πρέπει το πλήθος των πολιτών να ασκεί την πολιτική εξουσία;

Προτεινόμενοι στόχοι

Να κατανοήσουν οι μαθητές

- τη θέση του Αριστοτέλη και τα επιχειρήματα σχετικά με την άσκηση της πολιτικής εξουσίας από το πλήθος των πολιτών²⁹,
- τη σταθερή θέση του φιλοσόφου ότι η αρετή και η φρόνηση αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά του ανθρώπου ως πολίτη και ότι οι αξιόλογοι άνθρωποι είναι ανώτεροι από κάθε επιμέρους άτομο ενός πλήθους.

Επισημάνσεις

Ο Αριστοτέλης επιδοκιμάζει τη συλλογική εξουσία, αν και το ύφος του στην αρχή της ενότητας είναι διστακτικό³⁰. Δεν αποκλείει όμως τη δραστηριότητα των *σπουδαίων ανδρών*, που μπορούν να συστηματοποιήσουν και να αποσαφηνίσουν τις ορθές απόψεις των πολλών.

Η βασική του θέση είναι ότι οι πολλοί ως σύνολο, καθώς διαθέτουν αρετή και φρόνηση, ασκούν την πολιτική εξουσία ωφελιμότερα από τους λίγους αλλά αρίστους, γιατί συνολικά έχουν πολλαπλάσια αρετή και εξυπνάδα (*ἦθη και διάνοια* στο πρωτότυπο). Ο διδάσκων μπορεί να

²⁹ Το σύνολο των πολιτών είναι ανώτερο από κάθε επιμέρους άτομο, αφού τα μόρια αρετής και φρόνησης που διαθέτει καθένας πολίτης αθροίζονται. Βλ. Βιβλίο του Καθηγητή σ. 56 και για την «αθροιστική θεωρία» στο ίδιο σ. 83.

³⁰ Ο Αριστοτέλης έχει εξηγήσει ότι επιβάλλεται η αναλυτική παρουσίαση κάθε πολιτεύματος προκειμένου να λυθούν οι απορίες που δημιουργούνται. Έτσι όποιος εμβαθύνει και δεν παρουσιάζει μόνο την πρακτική πλευρά των πολιτευμάτων οφείλει να μην παραλείπει τίποτα και να επιζητεί την αλήθεια: *δεῖ δὲ μικρῶ διὰ μικροτέρων εἰπεῖν τίς ἐκάστη τούτων τῶν πολιτειῶν ἐστίν· καὶ γὰρ ἔχει τινὰς ἀπορίας, τῷ δὲ περὶ ἐκάστην μέθοδον φιλοσοφοῦντι καὶ μὴ μόνον ἀποβλέποντι πρὸς τὸ πράττειν οἰκεῖόν ἐστι τὸ μὴ παρορᾶν μηδέ τι καταλείπειν ἀλλὰ δηλοῦν τὴν περὶ ἕκαστον ἀλήθειαν.* (Πολιτικά, 1279 b, 11-15). Το διστακτικό του ύφος είναι επομένως αναμενόμενο, αφού σιγά-σιγά αναλύει και διερευνά, εμβαθύνει στα μέρη και το όλον και στόχος του είναι να μη παραλειφθεῖ κάποια πτυχή του θέματος ανεξερευνήτη.

αναφερθεί επιγραμματικά στους όρους (περιορισμούς) που θέτει ο Αριστοτέλης στην άσκηση εξουσίας από το πλήθος (π.χ. να μην είναι *άνδραποδῶδες*)³¹.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Η πρώτη περίοδος του κειμένου παρουσιάζει μια διστακτικότητα στο ύφος με το οποίο διατυπώνει ο Αριστοτέλης τις απόψεις του.
 - α) Να αναζητήσετε και να γράψετε τις σχετικές εκφράσεις.
 - β) Γιατί κατά τη γνώμη σας συμβαίνει αυτό;
2. Ποια ιδιαίτερα στοιχεία θεωρεί ο Αριστοτέλης ότι πρέπει να έχει το άτομο ως χαρακτήρας για να συνεισφέρει στην κοινή συλλογική προσπάθεια άσκησης της εξουσίας;
3. Να παρουσιάσετε και να αναλύσετε τη σύγκριση που επιτυγχάνει ο Αριστοτέλης ανάμεσα στην πολιτική απόφαση και στο έργο ενός ζωγράφου.
4. Ποιο είναι το πολίτευμα³² που φαίνεται να επιδοκιμάζει ο Αριστοτέλης στην ενότητα που μελετήσατε; Να επισημάνετε τις εκφράσεις που αποκαλύπτουν αυτή την επιδοκιμασία.
5. Το γεγονός ότι ο Πλάτων και ο Σωκράτης δίνουν προτεραιότητα στον *ειδήμονα*, δηλαδή τον «ειδικό» που είναι ικανός να λάβει τις ορθές αποφάσεις, και ο Αριστοτέλης στο *πλήθος*, στους πολίτες που αθροιστικά (ή συλλογικά) διαθέτουν περισσότερη αρετή και φρόνηση

³¹ Βλ. επίσης τα χωρία στην ερώτηση 6 και στις ερωτήσεις συνολικής θεώρησης (των *Πολιτικών*), αρ. 5.

³² Ο Κ. Δ. Γεωργούλης (1962, σσ. 376 - 377) υποστηρίζει ότι «ο Αριστοτέλης πάντοτε ελάμβανεν υπ' όψιν του την αξίαν, ην έχουν αι δοξασίαι, ας συμμερίζεται μέγα πλήθος ανθρώπων, και τούτο ήτο η αίτία ήτις τον ώθησεν, εις εθνολογικάς και λαογραφικάς μελέτας. Πιστός εις την αντίληψίν του ταύτην, αποδοκιμάζει την ολιγαρχίαν και προτιμά αντί ταύτης την δημοκρατίαν. Όσον όμως και αν θεωρή την δημοκρατίαν ως μετριωτέραν πολιτειακήν παρέκβασιν, δεν είναι διατεθειμένος να δεχθή ταύτην ως προτιμητέαν πολιτειακήν μορφήν. Όθεν προχωρεί εις την προτίμησιν ιδιαίτερου πολιτειακού συστήματος διά συνθέσεως των πλεονεκτημάτων, τα οποία δυνάμεθα να εύρωμεν εις τας εξετασθείσας πολιτειακάς μορφάς. Το διά της τοιαύτης συνθέσεως καταρτιζόμενον σύστημα καλείται 'πολιτεία'».

για να ασκήσουν πολιτική εξουσία σημαίνει ότι κάποιος από τους φιλοσόφους «σφάλει»; Ποια είναι η δική σας εκτίμηση³³;

6. Να συγκρίνετε τις θέσεις του Αριστοτέλη όπως διατυπώνονται στην ενότητα με όσα υποστηρίζει ο ίδιος στο ακόλουθο χωρίο, εκφράζοντας και την προσωπική σας άποψη: *Ὁ μὲν οὖν τὸν νόμον κελεύων ἄρχειν δοκεῖ κελεύειν ἄρχειν τὸν θεὸν καὶ τὸν νοῦν μόνους, ὁ δ' ἄνθρωπον κελεύων προστίθησι καὶ θηρίον· ἢ τε γὰρ ἐπιθυμία τοιοῦτον, καὶ ὁ θυμὸς ἄρχοντας διαστρέφει καὶ τοὺς ἀρίστους ἄνδρας. (Πολιτικά, 1287 a 32 - 36)³⁴.*
7. Να διαβάσετε το κείμενο του Montesquieu³⁵ που ακολουθεί και να συγκρίνετε τις απόψεις του με τη θέση του Αριστοτέλη «πολλοί καθώς είναι, ... αρετή και εξυπνάδα» στο κείμενο που διδαχθήκατε: «Αμέσως μόλις οι άνθρωποι συγκροτούν μια κοινωνία, εξαφανίζεται το αίσθημα της αδυναμίας τους ... Οι κρατικές υποθέσεις είναι ανάγκη να βαδίζουν με ένα ρυθμό. Αλλά ο λαός έχει ή πολλή ενεργητικότητα ή πολύ λίγη. Κάποτε με εκατό χιλιάδες χέρια ανατρέπει τα πάντα άλλοτε με εκατό χιλιάδες πόδια δεν προχωράει καλύτερα από τα έντομα».
8. Η αρετή και η φρόνηση θεωρούνται από τον Αριστοτέλη βασικά χαρακτηριστικά των πολιτών που συμμετέχουν στην άσκηση της εξουσίας. Σήμερα είναι το ίδιο απαραίτητα; Εάν όχι, γιατί επαινούνται όταν υπάρχουν;

³³ Βλ. και σχολικό βιβλίο, σ. 203.

³⁴ «Συμφώνως προς ταῦτα ο παραγγέλλων να κυβερνά τα πάντα ο νόμος, παραγγέλλει, ως γενικῶς φρονούν, να κυβερνά ο θεός μόνον και το λογικόν, ο δε παραγγέλλων να ἄρχει ο εἰς ἄνθρωπος εγκαθιστά μετ' αὐτοῦ και θηρίον διότι και αι ἐπιθυμίαι του ἀνθρώπου ομοιάζουν προς τας του θηρίου, ἀλλά και τα πάθη της ψυχῆς διαφθεύουν και αὐτούς τους ἀρίστους ἄνδρας, ὅταν γίνουν ἄρχοντες». (Μετάφραση : Ν. Παρίτσης).

³⁵ Βλ. *Θέματα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας από τις πηγές*, Γ' Λυκείου, ΟΕΔΒ 1993, σσ. 25 - 26.

Ενότητα 19η

(Δ 4, 22 - 26)

Είδη δημοκρατίας

Προτεινόμενοι στόχοι

Να κατανοήσουν οι μαθητές

- το κριτήριο διάκρισης της δημοκρατίας σε είδη,
- ότι η ελευθερία, η ισότητα και η συμμετοχή του πολίτη στην εξουσία είναι θεμελιώδεις αρχές της δημοκρατίας,
- ότι ο νόμος είναι η υπέρτατη αρχή στη δημοκρατία (όπου οι νόμοι δεν γίνονται σεβαστοί, εκεί εμφανίζονται οι δημαγωγοί),
- να αξιολογήσουν τα είδη της δημοκρατίας.

Επισημάνσεις

Με κριτήριο τον βαθμό απόκλισης από την ορθή δημοκρατία (βλ. ενότητα 18η) ο Αριστοτέλης³⁶ διακρίνει σε πέντε τα είδη (μορφές) της δημοκρατίας για τα οποία οι μαθητές μπορούν να κατανοήσουν: α) ότι έχουν κοινά βασικά χαρακτηριστικά, όπως την επιδίωξη της ελευθερίας και της ισότητας, β) ότι έχουν σημαντικές διαφορές, όπως τη διάκριση της υπέρτατης αρχής από μορφή σε μορφή (λαός, νόμος), γ) ότι, όσο υπάρχει η τάση τα πολιτεύματα να οδηγούνται ιστορικά από τη μοναρχία στη δημοκρατία, περνώντας ενδιάμεσα από την αριστοκρατία, την ολιγαρχία, την τυραννία (βλ. ενότητα 18η), άλλο τόσο υπάρχει και η τάση της δημοκρατίας να οδηγείται από την πιο μετριοπαθή στην πιο απόλυτη αλλά στην ουσία ανελεύθερη μορφή της, τη δημοκρατία των δημαγωγών.

³⁶ Είχε συγκεντρώσει άλλωστε στοιχεία για τα πολιτεύματα πολλών ελληνικών πόλεων, βλ. σχολικό βιβλίο, εισαγωγή, σ. 147. Ο ίδιος ο Αριστοτέλης γράφει: *εἶτα ἐκ τῶν συνηγμένων πολιτειῶν θεωρῆσαι τὰ ποῖα σώζει καὶ τὰ ποῖα φθείρει τὰς πόλεις καὶ τὰ ποῖα ἐκάστας τῶν πολιτειῶν* (HN 1181 b 21 - 23). Βλ. επίσης Θ. Αλαμανής, σ. 93.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Ποια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά της δημοκρατίας κατά τον Αριστοτέλη;
2. Τι εννοεί, κατά τη γνώμη σας, ο Αριστοτέλης, όταν διατυπώνει τη γενική θέση «σε καμιά περίπτωση... και οι δύο είναι όμοιες»;
3. Ποια γνώμη έχετε για τη μορφή της δημοκρατίας κατά την οποία κριτήριο για τη συμμετοχή του πολίτη στην εξουσία είναι η χαμηλή περιουσία του (χαμηλό εισόδημα);
4. Τι εννοεί ο Αριστοτέλης γράφοντας, ότι συμβαίνει «τα ψηφίσματα να έχουν μεγαλύτερη ισχύ από τον νόμο» σε μια κοινωνία;
5. Στη μορφή της δημοκρατίας κατά την οποία υπέρτατη αρχή είναι ο λαός και όχι ο νόμος είναι εύκολο οι άνθρωποι να αδικούνται και να υπάρχει ανισότητα³⁷. Ποια είναι η δική σας άποψη;
6. Να παρουσιάσετε τα είδη (μορφές) της δημοκρατίας που διακρίνει ο Αριστοτέλης στην ενότητα. Να συμπεριλάβετε στο κείμενό σας τις επόμενες λέξεις - όρους για να αποδώσετε τα βασικά χαρακτηριστικά κάθε είδους: α) ισότητα, β) νόμος, γ) περιουσία, δ) πλειοψηφία, ε) δημαγωγός, στ) λαός.
7. Ο Αριστοτέλης περιγράφει πέντε είδη δημοκρατίας, που πιθανότατα ίσχυαν σε σύγχρονες του πόλεις. Ως προς τι συγκρίνονται μεταξύ τους αυτά τα είδη και σε ποιο σημείο συγκλίνουν ή ταυτίζονται³⁸;
8. Να σκιαγραφήσετε³⁹ την προσωπικότητα ενός δημαγωγού της εποχής στην οποία αναφέρεται ο Αριστοτέλης.

³⁷ Βλ. Παράλληλα κείμενα, αρ. 13 και 16.

³⁸ Ο άξονας αναφοράς είναι η ορθή δημοκρατία και το στοιχείο ως προς το οποίο διακρίνονται τα είδη (μορφές) επικεντρώνεται στο βαθμό που το καθένα από αυτά αποκλίνει από την ορθή μορφή. Τέλος η σύγκλιση που μπορεί να γίνεται σε περισσότερα από ένα σημεία, επικεντρώνεται στην ανάληψη αξιώματος από τον πολίτη. Βλ. Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 25.

³⁹ Η ερώτηση για να απαντηθεί προϋποθέτει ότι οι μαθητές έχουν κατανοήσει τουλάχιστον τι σημαίνει δημαγωγός (με την αρνητική σημασία της λέξης). Ο διδάσκων εξάλλου, εάν κρίνει ότι το ενδιαφέρον των μαθητών του είναι ικανοποιητικό, μπορεί να προσφέρει πληροφορίες της κοινωνικής ιστορίας.

9. Με αφετηρία το κείμενο της ενότητας να διατυπώσετε τις προσωπικές σας απόψεις για τη σχέση: λαός - νόμος⁴⁰.
10. Στον *Κρίτων*⁴¹ ο Σωκράτης υποστηρίζει ότι ο πολίτης οφείλει να υπακούει στους νόμους ακόμη και όταν είναι άδικοι. Ποια θέση φαίνεται να υιοθετεί ο Αριστοτέλης στην ενότητα για την υπακοή στους νόμους και ποια είναι η δική σας άποψη;
11. Να διαβάσετε προσεκτικά το τελευταίο είδος δημοκρατίας που περιγράφει ο Αριστοτέλης και να επισημάνετε το χαρακτηριστικό ή τα χαρακτηριστικά του που είναι δυνατόν να βλάψουν ένα σύγχρονο κράτος.
12. Στο τέλος της ενότητας που μελετήσατε υπάρχουν εκφράσεις που περιγράφουν τάσεις και συμπεριφορές των πολιτών σε όλες τις εποχές, όπως «η περίπτωση κατά την οποία τα ψηφίσματα έχουν μεγαλύτερη ισχύ από τον νόμο» και «στις δημοκρατικές πόλεις που κυβερνούνται κατά τον νόμο ... είναι οι άριστοι πολίτες που έχουν την πρωτοκαθεδρία». Ποια από αυτές θεωρείτε ότι εξυπηρετεί περισσότερο την ατομική και κοινωνική πρόοδο στην εποχή μας;

⁴⁰ Επιβάλλεται για την κατανόηση της ερώτησης από τους μαθητές να δοθεί αυξημένη προσοχή στο απόσπασμα: «Μια άλλη μορφή δημοκρατίας είναι αυτή στην οποία ισχύουν όλα τα προηγούμενα, η υπέρτατη όμως αρχή είναι τώρα ο λαός, όχι ο νόμος». Βλ. Παράλληλα κείμενα, αρ. 14 και 17.

⁴¹ Βλ. και Παράλληλα κείμενα, αρ. 5 και Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 3.

Ενότητα 20η

(Θ 2, 1-4)

Οι στόχοι της Παιδείας

Προτεινόμενοι στόχοι

Να κατανοήσουν οι μαθητές τις θέσεις του Αριστοτέλη

- ότι η εκπαίδευση και γενικότερα η παιδεία των πολιτών είναι ευθύνη της πολιτείας⁴²,
- ότι αυτή η εκπαίδευση έχει ως σκοπό τη διαμόρφωση της προσωπικότητας των πολιτών,
- ότι η παιδεία πρέπει να έχει στόχο την άσκηση στην αρετή.

Επισημάνσεις

Θα είναι παιδαγωγικά χρήσιμο να κατανοήσουν οι μαθητές ποιοι είναι οι στόχοι της παιδείας σύμφωνα με τον Αριστοτέλη και τους συγχρόνους του, να επισημάνουν τα κοινά στοιχεία στις διαφορετικές απόψεις που παρουσιάζονται, να αντιληφθούν πού οφείλονται οι διαφορές και να κατανοήσουν την πολυμορφία των απόψεων. Έτσι θα προσεγγίσουν και τον πολιτικό χαρακτήρα της παιδείας. Να κατανοήσουν ότι υπάρχουν αρχές στις πολιτικές κοινωνίες και σύμφωνα με αυτές διαμορφώνονται τα κριτήρια δημιουργίας των εκπαιδευτικών προγραμμάτων.

Ο Αριστοτέλης αναφέρεται στην παιδεία των ελεύθερων πολιτών και είναι σημαντικό ότι υποστηρίζει τη δημόσια εκπαίδευση αιώνες πριν από το γαλλικό διαφωτισμό και τη στιγμή που η ιδιωτική εκπαίδευση στην εποχή του ήταν πολύ ανεπτυγμένη. Είναι χρήσιμο να επισημανθεί στους μαθητές ότι ο Αριστοτέλης είχε τη δική του φημισμένη σχολή, το Λύκειον και με τη θέση του αυτή φαίνεται η διορατικότητά του αλλά και η πολιτική του υπόσταση.

⁴² Με την ερώτηση *τίς ἔσται ἡ παιδεία* θέτει την ουσία του προβλήματος, ενώ με την ερώτηση *πῶς χρῆ παιδεύεσθαι* την αξιολογική βάση του. Τέλος της παιδείας είναι η ευτυχομένη ζωή (*εὖ ζῆν*), στην οποία οδηγείται ο πολίτης που έχει ασκηθεί με ευθύνη της πολιτείας (*ταύτην -τὴν παιδείαν- κοινὴν ποιητέον*) στην αρετή (*ἀσκεῖν δεῖ τὰ τείνοντα πρὸς ἀρετήν*).

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει τον δημόσιο ή τον ιδιωτικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης της εποχής του; Από ποια σημεία του κειμένου φαίνεται αυτό;
2. Ποιους υπονοεί ο Αριστοτέλης ότι πρέπει να ορίσουν νόμους για την παιδεία (*νομοθετητέον περὶ παιδείας*) και ποια πολιτική θέση διατυπώνει με την έκφραση *κοινήν ποιητέον*;
3. Ο Αριστοτέλης αναφέρεται στις διαφορετικές απόψεις που διατυπώνονται σχετικά με το στόχο και το περιεχόμενο της παιδείας. Να γράψετε ποιες ήταν αυτές οι απόψεις και πού οφείλονταν, κατά την κρίση σας, οι διαφορές⁴³.
4. Ποιες απόψεις του Αριστοτέλη για τη διαμόρφωση του ηθικού χαρακτήρα του ανθρώπου διακρίνετε στο κείμενο⁴⁴;
5. Ποιο κριτήριο επιλογής «διδασκτέας ύλης» δέχεται καταρχήν ο Αριστοτέλης και πώς αντιμετωπίζει την καλλιέργεια του νου μέσα από τα εκπαιδευτικά προγράμματα της εποχής του⁴⁵;
6. Ποιες είναι κατά τον Αριστοτέλη οι κατευθύνσεις που θα διαμορφώσουν την προσωπικότητα του μαθητή της εποχής του⁴⁶;
7. Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η πολιτεία οφείλει να επιδιώκει για τους νέους της την αρετή⁴⁷ με σκοπό να διαμορφώσει ηθικά τον χαρακτήρα τους. Ποιες δυσκολίες περιγράφει για την επίτευξη αυτού του σκοπού;
8. Να εξηγήσετε τι επιδιώκει ο Αριστοτέλης να κατανοήσουν οι συμπολίτες του, όταν αντιπαραθέτει την έκφραση *τὰ τείνοντα πρὸς τὴν ἀρετὴν* στην έκφραση *τὰ χρήσιμα πρὸς τὸν βίον και τὰ περιττά* και ποια σχέση έχει η θέση που εκφράζει με το εκπαιδευτικό σύστημα που προτείνει.

⁴³ Βλ. Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 17.

⁴⁴ Βλ. επίσης Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 18.

⁴⁵ Βλ. Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 24.

⁴⁶ Πρβλ. Παράλληλα κείμενα, αρ. 9 και 14.

⁴⁷ *Τὰ τείνοντα πρὸς τὴν ἀρετὴν*. Βλ. Παράλληλα κείμενα, αρ. 15.

9. Να συγκρίνετε την άποψη του Πλάτωνα (Λάχης 190 b 7): «αν δεν ξέρουμε καν τι είναι η αρετή, με ποιο τρόπο θα συμβουλέψουμε κάποιον πώς να την κατακτήσει πιο εύκολα;» με τη θέση του Αριστοτέλη: «και γὰρ τὴν ἀρετὴν οὐ τὴν αὐτὴν εὐθὺς πάντες τιμῶσιν, ὥστ' εὐλόγως διαφέρονται καὶ πρὸς τὴν ἄσκησιν αὐτῆς» και να εξηγήσετε τη σύμφωνη ή διαφορετική σας γνώμη.
10. Να επισημάνετε το σημείο στο οποίο συμπύπτουν ὅλες οι διαφορετικὲς ἀπόψεις που παρουσιάζονται στο κείμενο και να εξηγήσετε αὐτή τη σύμπτωση.
11. Ποια ἀπὸ τα θέματα που διατυπώνει ο Αριστοτέλης στο κείμενό του νομίζετε ὅτι εξακολουθοῦν να εἶναι επίκαιρα προβλήματα της Παιδείας;
12. Ποια ἀπὸ τις ἀπόψεις ἢ τις θέσεις του Αριστοτέλη για την Παιδεία θα υποστηρίζατε ανεπιφύλακτα ως προσωπική σας πρόταση αν συμμετείχατε σε ένα συμπόσιο για την Εκπαίδευση και την Παιδεία γενικά και γιατί;
13. Να επισημάνετε και να παρουσιάσετε προφορικά τα κοινά σημεία μεταξύ των στόχων της εκπαίδευσης ὡπως ορίζονται σήμερα στο κείμενο του Συντάγματος και στο κείμενο του Αριστοτέλη που μελετήσατε.

Λεξιλογικές- Σημασιολογικές ερωτήσεις

1. Να αντιστοιχίσετε τις λέξεις της στήλης Α με εκείνες ἀπὸ τη στήλη Β με τις οποίες ἔχουν ετυμολογική συγγένεια:

<i>ἀμφισβητεῖται</i>	νους
<i>νομοθετητέον</i>	εξομολόγηση
<i>εὐλόγως</i>	συμμετοχή
<i>ἀσκεῖν</i>	λογίδριο
<i>παιδεία</i>	εὐχρηστος
<i>μετέχειν</i>	ἀμφισβήτηση
<i>χρησίμων</i>	νομοθετώ

<i>ὁμολογούμενον</i>	<i>εξάσκησις</i>
<i>διάνοιαν</i>	<i>εκπαιδευτικός</i>

2. Να βρείτε μέσα από το κείμενο ή να σχηματίσετε, όπου δεν υπάρχουν, τα αντώνυμα των φράσεων που ακολουθούν⁴⁸:

<i>δῆλον, φανερόν</i>	
<i>τὰ χρήσιμα πρὸς τὸν βίον</i>	
<i>τὰ τείνοντα πρὸς ἀρετήν</i>	
<i>ἐλευθερίων</i>	
<i>ταραχώδης</i>	
<i>διηρημένον</i>	
<i>πάντες</i>	
<i>τὸν βίον τὸν ἄριστον</i>	

3. (*παιδεία*) *παιδεύω/-ομαι*: Να δώσετε τη σημασία των λέξεων στο κείμενο και να εξηγήσετε με ποιες σημασίες χρησιμοποιούνται σήμερα.

⁴⁸ Π.χ. ἄδηλον, περιττά, ἀνελευθερίων κ.λπ.

Ερωτήσεις για τη συνολική θεώρηση των *Πολιτικῶν*

1. Από τον Αριστοτέλη - και όχι μόνο - προκύπτει ότι η παιδεία είναι *πολιτική* πράξη. Σήμερα ακούγεται συχνά η έκφραση «έξω η *πολιτική* από τα σχολεία». Με ποια σημασία χρησιμοποιείται η λέξη «*πολιτική*» στις περιπτώσεις αυτές; Διαπιστώνετε κάποια λογική αντίφαση ή όχι στις θέσεις αυτές;
2. Με δεδομένο ότι τα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη που διασώθηκαν αποτελούσαν σημειώσεις για τις παραδόσεις του στη σχολή του, τι νομίζετε ότι επεδίωξε ως δάσκαλος να κατανοήσουν και να εφαρμόσουν στην καθημερινή τους ζωή οι μαθητές του, που ήταν περίπου στην ηλικία σας;
3. Στην αρχαιότητα διατυπώθηκε η άποψη⁴⁹ ότι όποιος δεν συμμετέχει στα κοινά είναι άχρηστος πολίτης. Ποια είναι η επικρατέστερη σήμερα άποψη για τη συμμετοχή των πολιτών στα «συμβαίνοντα» σε ένα κράτος και ποια σχέση έχουν με τις θέσεις του Αριστοτέλη για το ρόλο του πολίτη;
4. Από τη μελέτη των *Πολιτικῶν* του Αριστοτέλη, ποια θέση ή ιδέα πιστεύετε ότι θα επιδράσει στον τρόπο που σκέπτεστε και πιθανόν θα επηρεάσει τη συμπεριφορά σας από δω και πέρα και γιατί;
5. Ο Αριστοτέλης στις ενότητες των *Πολιτικῶν* που μελετήσατε εξετάζει μεταξύ άλλων αν η εξουσία πρέπει να ασκείται από έναν ή από πολλούς, υποβάλλοντας σε έλεγχο τις αντιλήψεις που διατυπώνονταν για το θέμα αυτό. Στα χωρία που δίνονται παρακάτω επιχειρηματολογεί υπέρ του «πλήθους» υπό όρους και απαντάει στα επιχειρήματα των οπαδών της μοναρχίας. Αφού διαβάσετε προσεκτικά τα χωρία, να αναλύσετε τις απόψεις του φιλοσόφου με βάση τις ενότητες των *Πολιτικῶν* που μελετήσατε:
 - α) Πάντες μὲν γὰρ ἔχουσι συνελθόντες ἰκανὴν αἴσθησιν, καὶ μειγνύμενοι τοῖς βελτίοσιν τὰς πόλεις ὠφελοῦσιν, καθάπερ ἢ μὴ καθαρὰ τροφή μετὰ τῆς καθαρᾶς τὴν πᾶσαν ποιεῖ χρησιμωτέραν τῆς ὀλίγης· χωρὶς δ' ἕκαστος ἀτελὴς περὶ τὸ κρίνειν ἐστίν. (*Πολιτικά*, 1281 b 37 - 41).

⁴⁹ Βλ. Θουκ. ΙΙ, 40, 2 (Επιτάφιος Περικλή): *μόνοι γὰρ τὸν τε μηδὲν τῶνδε μετέχοντα οὐκ ἀπράγμονα, ἀλλ' ἀχρεῖον νομίζομεν.*

«Διότι όταν ευρίσκονται συνηγμένοι ομού έχουν ικανή συναίσθησιν του πρέποντος, και συννεύμενοι με τους αρίστους πολίτας ωφελούντας πόλεις, καθώς η μη καθαρά τροφή όταν αναμειγνύεται με την καθαρὰν καθιστά ολόκληρον χρησιμωτέραν από την ολίγην· ο καθείς δε χωριστά ατελή πάντοτε εκφέρει κρίσιν.» (Μετάφραση: Ν. Παρίτσης).

- β) Ἄλλ' ἴσως οὐ πάντα ταῦτα λέγεται καλῶς διὰ τε τὸν πάλαι λόγον, ἂν ἦ τὸ πλῆθος μὴ λίαν ἀνδραποδῶδες (ἔσται γὰρ ἕκαστος μὲν χείρων κριτῆς τῶν εἰδότην, ἅπαντες δὲ συνελθόντες ἢ βελτίους ἢ που χείρους). (Πολιτικά, 1282 a 15 - 19).

«Ἄλλ' ἴσως πάντα ταῦτα δεν εἶναι πολὺ ορθά, τόσον δι' ὅσα ἐλέχθησαν μέχρις ἐδῶ, ἐφόσον το πλῆθος τῶν πολιτῶν δεν ἔχει τα πλείστα ιδιώματα τοῦ ἀνδραπόδου (= δούλου) (διότι ο καθείς εκ τῶν πολλῶν αὐτός μεν καθ' εαυτόν θα εἶναι κριτῆς κατώτερος ἀπὸ τοὺς εἰδικούς, ἀλλ' ὅλοι ομού συνηθροισμένοι κρίνουν ἢ πολὺ καλύτερα ἢ τουλάχιστον ὄχι χειρότερα ἀπὸ τοὺς εἰδικούς)». (Μετάφραση: Ν. Παρίτσης).

6. Να μελετήσετε τα χωρία που ακολουθούν και να συσχετίσετε τις ιδέες τους με ἀνάλογες ιδέες τῶν Πολιτικῶν. Να δώσετε στο κείμενο της ἀπάντησής σας ἓνα τίτλο.

- α) καὶ γὰρ κακοῖσιν ὦν / ἐλευθέροισιν ἐμπεπαιδευμαὶ τρόποις

Ευριπίδης, Ἴνώ

«Κι αν εἶμαι βυθισμένος μες στις συμφορές, / ὅμως η μόρφωση που πήρα, μ' ἔκαμεν ἀνθρώπο ἐλεύθερο». (Μετάφραση: Χ. Θεοδωράτος)

- β) Νόμοι δὲ, ὡς ἔοικεν, οἱ μὲν τῶν χρηστῶν ἀνθρώπων ἔνεκα γίνονται, διδαχῆς χάριν τοῦ τίνα τρόπον ὁμιλοῦντες ἀλλήλοις ἂν φιλοφρόνως οἰκοῖεν, οἱ δὲ τῶν τὴν παιδείαν διαφυγόντων, ἀτεράμοι χρωμένων τινὶ φύσει καὶ μηδὲν τεγχθέντων, ὥστε μὴ <οὐκ> ἐπὶ πᾶσαν ἰέναι κάκην.

Πλάτων, Νόμοι, Θ, 880 D

«Ὅπως φαίνεται, ἄλλοι ἀπὸ τοὺς νόμους θεσπίζονται για τοὺς ἐνάρετους ἀνθρώπους, για να τοὺς διδάξουν δηλαδή με ποιο τρόπο, συναναστρεφόμενοι μεταξύ τοὺς, θα φέρονται με φιλοφροσύνη ὁ ἓνας πρὸς τὸν ἄλλο, ἄλλοι γι' αὐτούς που ἀποφύγανε τη μόρφωση και ἔχουν κάπως ἀνυπόταχτο χαρακτήρα, που δεν εἶναι εὐκόλο να μαλακώσει η ψυχὴ τοὺς, ὥστε να μην εἶναι πρόθυμοι να κάνουν κάθε κακό». (Μετάφραση: Β. Μοσχόβης)